

BİR KRİZ DÖNEMİ ÂLİMİ OLARAK İBNU'S-SALÂH VE ESERİ *ULÛMÛ'L-HADİS*¹

Mehmet ÖZŞENEL*

Ibn al-Salah As a Scholar of Crises Age and His Work *Ulûm al-Hadîth*

In every field of Islamic sciences, it is possible to find important personalities and texts that influenced the historical evolution and unfolding of this field. As far as the science of hadîth methodology is concerned, a famous text called *Ulûm al-hadîth* by Ibn al-Salah (643/1245), a cornerstone in the hadîth science, is essential, for it shaped many subsequent usûl texts. *Ulûm al-hadîth* that's why, received important attention by subsequent scholars and was the main textbook of usul al-hadîth for a long time. In this article, adventure of this classical book in hadîth methodology is summarized in the historical perspective.

Key Words: Crises Age, Ibn al-Salah, *Ulûm al-Hadîth*, Hadith Methodology, *Nukhbba*.

Anahtar Kelimeler: Kriz Asrı, İbnu's-Salâh, *Ulûmü'l-hadis*, Hadis Usûlü, *Nuhbe*.

Giriş

İslâmî ilimlerin her birinde o ilmin tarihî gelişimini ve ilmî tekâmülünü etkileyen köşe taşı şahsiyetler ve temel kitaplar bulunmaktadır. Bu bağlamda hadis usûlünde dönüm noktası şahsiyetlerden biri olan İbnu's-Salâh'ın (ö. 643/1245) *Ulûmü'l-hadis*'i veya diğer adıyla *Mukaddime*'si de daha sonra gelen birçok usûl eserinin temel metnini teşkil etmiştir. *Ulûmü'l-hadis*, yazıldığı tarihten bugüne kadar ihtisâr, şerh, hâşiye, ta'lik türünden birçok çalışmaya konu olmuştur. Bu makalede *Ulûmü'l-hadis*'in ortaya çıkış serüveni, hadis usûlündeki konumu, literatürdeki yeri ve kendinden sonra üzerinde yükselen

¹ Bu yazının ilk şekli 8-10 Ekim 2004'te İstanbul'da düzenlenen Uluslararası "Klasîği Yeniden Düşünmek" Sempozyumu'nda tebliğ olarak sunulmuş, daha sonra genişletilip geliştirilerek makale haline getirilmiştir.

* Yrd. Doç. Dr., Sakarya Ü. İlahiyat F. Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

edebiyat, anahatlarıyla ortaya konmaya çalışılacaktır. Burada öncelikle eserin nasıl bir siyasi ve kültürel ortamda ortaya çıktığının daha iyi anlaşılması için müellifi İbnu's-Salâh ve yaşadığı kriz döneminin genel bir tasvirinin yapılması uygun görülmüştür. Daha sonra genel çizgileriyle eserin ortaya çıkış süreci ve asırlarca süren serüveninin izi sürülecektir. Makale, yazıldığı tarihten bugüne sayısız çalışmaya konu olan bir İslâm klasiğinin, klasikleşme sürecini gözler önüne sermeyi hedeflemektedir.

İbnu's-Salâh ve Yaşadığı Dönem

Ebû Amr Takiyyuddin Osman b. Abdurrahman eş-Şehrizûrî, 577/1181 yılında Kuzey Irak'taki Erbil şehrine bağlı Şehrizor beldesi Şerehan köyünde doğdu. İlk eğitimini bir Şâfiî fakihî olan babası Salâhuddin Abdurrahman b. Musa (ö. 618/1221) ve bölgesindeki âlimlerden aldıktan sonra, tahsilini ikmal için ilmî seyahatlere başladı. Başta Bağdat, Horasan beldeleri ve Şam diyarı olmak üzere birçok yeri ziyaret eden İbnu's-Salâh, en son Dimeşk'e yerleşerek hayatının kalan kısmını burada geçirdi. Tefsir, hadis, fıkıh ve Arap dili ve edebiyatında ihtisas kesbeden İbnu's-Salâh'ın hocaları arasında İbn Yunus el-Mavsîlî (ö. 608/1211), İbn Taberzed (ö. 607/1210), Ebu'l-Muzaffer es-Sem'ânî (ö. 617/1220), İbn Kudâme el-Makdisî (ö. 620/1223), er-Râfiî (ö. 623/1226), İbn Dihye el-Kelbî (ö. 633/1235) gibi ünlü âlimler bulunmaktadır.²

İbnu's-Salâh'ın yaşadığı dönem ve coğrafyada müslümanlar bir taraftan Haçlılarla, diğer taraftan Moğollarla mücadele etmekteydi. Kudüs 583/1187'de Salâhaddin Eyyübî (ö. 589/1193) tarafından 88 yıldır şehri ellerinde tutan Haçlılardan kurtarıldığında İbnu's-Salâh 6 yaşındaydı. Haçlıların Kudüs'ü geri almak için düzenlediği seferler bundan sonra da devam etti. Nitekim tahsilini tamamladıktan sonra ders vermeye başlayan İbnu's-Salâh, Kudüs'te Salâhiye Medresesi'ndeki tedris faaliyetlerini Haçlı tehdidi sebebiyle bırakmıştı. Salâhaddin Eyyübî'nin yeğeni Eyyübî hükümdarı el-Melikü'l-Muazzam Şerefuddin İsa (ö. 624/1227) 616/1219'da şehrin Haçlıların eline geçeceğini ve daha sonra burayı geri almanın zorlaşacağını düşünerek şehrin surlarını yıktırınca³ İbnu's-Salâh Dimeşk'e döndü.⁴ Nitekim el-Melikü'l-

2 Bk. Ebu Abdillah Şemsuddin Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Tezkiretü'l-huffaz*, Haydarabad 1958, IV, 1431, ayrıca IV, 1421; M. Yaşar Kandemir, "İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî", *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 198.

3 Bk. Ebu'l-Fida İmâduddin İsmail b. Ömer İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Ahmed Abdülvehhab Füteyh, Kahire 1992, XIII, 98-99.

Muazzam'dan sonra hükümdar olan kardeşi el-Melikü'l-Eşref Musa (ö. 635/1237) zamanında Kudüs, anlaşma yoluyla Haçlılara teslim edilmiştir (626/1229).⁵ Aynı tarihlerde doğu İslâm dünyasını dalga dalga istila eden Moğollar Irak sınırlarına dayanmıştı.⁶

İbnu's-Salâh Dimeşk'e döndükten sonra çeşitli medreselerde dersler verdi. Nihayet, 630/1233'da Eyyübî hükümdarı el-Meliku'l-Eşref'in yaptırdığı Daru'l-hadis el-Eşrefiyye'nin müdürlüğüne getirildi. Bir ihtisas medresesi olan ve İslâm dünyasındaki ilk dâru'l-hadislerden sayılan⁷ bu medresede 643/1245'deki vefatına kadar hadis dersleri vermeye devam etti. Burada *Sabîh-i Buhârî*, *Sabîh-i Müslim* ve Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *es-Sünenü'l-kübra'sı* gibi kaynakları okutan İbnu's-Salâh,⁸ *Ulûmü'l-hadis*'ini de bazı kayıtlara göre Eşrefiyye Dâru'l-hadisindeki dersleri esnasında 630-634 (1233-1236) yılları arasında tasnif ve öğrencilerine imlâ etti.⁹ İbnu's-Salâh tedris hayatı boyunca birçok öğrenci yetiştirdi. Bunlar arasında, meşhur âlim Nevevî'nin (ö. 676/1277) hocası Kemal İshak el-Maarî (ö. 650/1252), Şemsuddin İbn Nuh (ö. 654/1256) ve Kemaluddin Sellar (ö. 670/1271) dışında Takiyyuddin İbn Rezin (ö. 680/1281) Kemal et-Tiflîsî (ö. 672/1273), tarihçi ve fakih Ebû Şâme el-Makdisî (ö. 665/1266), kadı ve tarihçi İbn Hallikân (ö. 681/1282) ve *Sabîh-i Buhârî*'nin rivayet ve nüshalarını birleştirerek yeni bir nüsha elde eden ve bugünkü tabirle edisyon kritiğini yapan Ali b. Muhammed el-Yûnînî (ö. 701/1302) gibi isimler bulunmaktadır.¹⁰

4 Kandemir, "İbnu's-Salâh eş-Şehrezûrî", *DİA*, XXI, 198.

5 İzzuddin Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi'l-tarih*, Beyrut 1982, XII, 482-483; Ebu Amr Takiyyuddin Osman b. Abdurrahman İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, thk. Aişe Abdurrahman bint eş-Şâtu, Kahire 1990, s. 23-24 (muhakkikin girişi).

6 İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, s. 21 (muhakkikin girişi).

7 Ali Yardım, *Hadis I*, İzmir 1984, s. 171; Nuri Topaloğlu, *Selçuklu Devri Muhaddisleri*, Ankara 1988, s. 180.

8 Kandemir, "İbnu's-Salâh eş-Şehrezûrî", *DİA*, XXI, 198; Abdülfetah Ebu Gudde, *el-İsnâdu mine'd-dîn*, Dimeşk 1992, s. 103.

9 Abdullah Hikmet Atan, *Daru'l-Hadis Müessesesinin Ortaya Çıkışı ve İlk Dönem Dımaşk Daru'l-Hadisleri*, İstanbul 1993, s. 164-165 (yayımlanmamış yüksek lisans tezi, MÜSBE); ayrıca bk. Radiyyuddin Muhammed b. İbrahim el-Halebî İbnu'l-Hanbelî, *Kaşfu'l-eser fi safvü ulûmi'l-eser*, nşr. Abdülfetah Ebu Gudde, Beyrut 1408, s. 41 (neşredeninin notu); İbnu's-Salâh, *Ulûmü'l-hadis*, thk. Nureddin İtr, Beyrut 1986, s. 17 (muhakkikin girişi).

10 İbnu's-Salâh'ın hayatı ve eserleri için bk. Şemsuddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed İbn Hallikan, *Vesfeyâtü'l-a'yan*, thk. İhsan Abbas, Beyrut 1978, III, 243-244; ez-Zehabî, *Tezkiretü'l-huffaz*, IV, 1431-1432; a. mlf. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Beşşar Avvad

İbnu's-Salâh'ın yaşadığı dönem (577-643/1181-1245) ve coğrafya, Eyyübîlerin (570-648/1174-1250) hüküm sürdüğü döneme tekabül etmektedir. Bu dönem İslâm dünyasının özellikle Kudüs ve Şam civarının batıdan Haçlılar, doğudan Moğol istilasına maruz kaldığı çalkantılı bir dönemdir. Aynı tarihlerde Anadolu'da Anadolu Selçuklu Devleti de I. İzzeddin Keykavus (608-617/1211-1220), Alaaddin Keykubad (617-635/1220-1237) ve II. Gıyaseddin Keyhüsrev (635-644/1237-1246) zamanlarını yaşamaktadır. İbnu's-Salâh'ın vefatından beş yıl önce 638/1240'da Anadolu'da Baba İshak'ın başlattığı sapkın Babaî isyanı patlak vermiş, 641/1243'te de Moğollar karşısında alınan Köseadağ yenilgisiyle Anadolu Selçukluları yıkılmaya yüz tutmuştu. Şam diyarını (bugünkü Suriye, Filistin, Ürdün) elinde bulunduran Eyyübî Devleti ise bir taraftan Kudüs'ü korumak için Haçlılarla mücadele ederken, bir taraftan da 616/1219'da Irak sınırlarına dayanan Moğol istilasının tehdidini ensesinde hissediyordu. Nitekim devlet İbnu's-Salâh'ın vefatından beş yıl sonra 648/1250'de Moğollar tarafından ortadan kaldırılmıştır.¹¹ Moğollar 656/1258'de hilafet merkezi olan Bağdat'a girdiklerinde de tarihin en büyük talan ve katliamlarından birini yapmışlar, İslâm kültür mirasına ağır bir darbe vurmuşlardır.¹² Diğer taraftan Eyyübî Devleti iç çekişmeleri bertaraf etmeye çalışıyordu. İbnu's-Salâh vefat ettiğinde Dimeşk, hanedanın diğer üyeleriyle ittifak kuran Harzemşahlara kuşatması altında idi. Cenaze namazı büyük bir kalabalıkla kılınmakla birlikte insanlar defin işini birkaç kişiye bırakıp şehri müdafaaya koşmuşlardı.¹³

Bununla birlikte esasen İslâm dünyasında yaklaşık bir asır önce Nizâmîyye medreselerinin kurulmasıyla başlayan eğitimde müesseseleşme süreci bütün hızıyla devam etmekteydi. Eyyübî hükümdarları, Nureddin Mahmud Zengi'den (ö. 569/1173) sonra medreseler yanında ilk daru'l-hadisleri açarak bu sürece katkıda bulundular.¹⁴ Onların bu sürece hız vermelerinde ilme ve ulemaya verdikleri önem yanında, henüz ortadan kaldırılmış Fâtumî hanedanının şii etkilerini azaltmak, medreseler vasıtasıyla sünni

Ma'ruf-Muhyi Hilal es-Serhan, Beyrut 1990, XXIII, 140-144; İbnu's-Salâh, *Ulümü'l-hadis*, s. 7-22 (muhakkikin girişi); İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, s. 13-62, (muhakkikin girişi); Kandemir, "İbnu's-Salâh eş-Şehrezûrî", *DİA*, XXI, 198-200.

11 Eyyübîler hakkında bk. Ramazan Şeşen, "Eyyübîler", *DİA*, İstanbul 1995, XII, 20-31.

12 Moğol istilası ve yaptığı tahribatın boyutları hakkında bk. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XII, 358 vd.

13 Bk. Zehebî, *Tezkire*, IV, 1431; a. mlf., *Siyer*, XXIII, 143.

14 Topaloğlu, *Selçuklu Devri Muhâddisleri*, s. 179-181.

inançları pekiştirmek, devlet kadrolarına sünnî elemanlar kazandırmak gibi sosyo-politik gayeleri olduğunu da göz ardı etmemek gerekir.¹⁵ Nitekim bu dönemde bölgedeki medreselerde daha ziyade, sünnî düşüncenin temsilcisi olarak Şâfiî-Eş'arî ve Hanbelî âlimlerin çokluğu dikkat çekmektedir. Bunda Nizâmîyye medreselerinin kurucusu ünlü Selçuklu veziri Nizâmülmülk'ün (ö. 485/1092) Şâfiî mezhebine mensup olmasının da rolü olduğu düşünülebilir.¹⁶ Ayrıca Eyyübî hükümdarlarının biri dışında (el-Meliku'l-Muazzam) hepsinin Şâfiî mezhebine mensup olmaları da bu medreselerde daha ziyade Şâfiîlerin istihdam edilmesini açıklayıcı olabilir. Eyyübîlerin tek Hanefî hükümdarı olan ve el-Hatîb el-Bağdadî'nin (ö. 463/1071) Ebû Hanife (ö. 150/767) hakkındaki tenkitlerine *es-Sehmu'l-musîb fî kebidi'l-Hatîb* adlı bir kitapla cevap yazacak kadar ilimle alakası bulunan el-Meliku'l-Muazzam Şerefüddin İsa bu konuda bir istisna teşkil etmektedir.¹⁷

Neticede VII./XIII. asır, İslâm dünyasının kriz asrı olarak nitelendirilebilir. Bu asırda İslâm dünyası, Haçlı seferleri ile Moğol istilası gibi iki büyük saldırı dalgasına maruz kalırken, kendi iç bünyesinde de iktidar mücadeleleri, Şî-Fâtumî tesirleri, İsmailî-Bâtınî akımlar parçalanmayı hızlandırmaktadır. Bütün bunlara bağlı olarak İslâm dünyası büyük bir siyasî parçalanma, ekonomik ve kültürel krizle karşı karşıya kalmıştır. Bütün kriz dönemlerinde olduğu gibi bu dönemde de İslam dünyasında çok önemli ilim adamları ve büyük sûffiler yetişmiştir. Bunlar arasında İbnu's-Salâh'ın yaşadığı, bugün

15 Bk. Ahmed Çelebi, *İslâm'da Eğitim-Öğretim Tarihi*, trc. Ali Yardım, İstanbul 1998, s. 83-84; Topaloğlu, *Selçuklu Devri Muhaddisleri*, s. 179; Yardım, *Hadis I*, s. 170.

16 Selçuklu dönemindeki âlimlerin mezheplere göre dağılımı hakkında bk. Topaloğlu, *Selçuklu Devri Muhaddisleri*, s. 169-178.

17 Bu Eyyübî hükümdarının Şâfiî mezhebinden Hanefî mezhebine geçmesinde, devrin önemli âlimlerinden muhaddis, fakih ve tarihçi Sibt İbnü'l-Cevzî'nin etkisi olduğu kaydedilmektedir (*Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, ed. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul 1987, VI, 415-416). Ünlü muhaddis İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1200) torunu olan Sibt İbnü'l-Cevzî de dedesinin mezhebi Hanbelîliği bırakarak Hanefî mezhebine geçmiş ve bu mezheb doğrultusunda eserler vermiştir. *el-İntisâr ve't-tercîb li'l-mezhebi's-sahib* adlı risalesini Hanefî mezhebine geçen hükümdar için kaleme aldığı önsözünde kaydetmektedir (Karaçi, ts., s. 3). Aynı zamanda iyi bir vaiz olan ve vaazlarında halkı Haçlılara karşı koyma konusunda irşad eden Sibt İbnü'l-Cevzî'nin, asrın şahidi olarak kaleme aldığı *Mir'atu'z-zamân* adlı hacimli tarih kitabı ise özellikle Eyyübî devri için birinci elden kaynak durumundadır. Aslen Bağdatlı olan Sibt İbnü'l-Cevzî, 600/1203 yılından 654/1256'daki vefatına kadar Dimeşk'te yaşamıştır (*Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, VI, 422-423).

olduğu gibi o gün de İslâm dünyasının merkezini teşkil eden Ortadoğu ve yakın çevresinde Mevlânâ Celaleddin Rûmî (ö. 672/1273) ve babası Bahâeddin Veled (ö. 628/1231), Mevlânâ'nun hocası Seyyid Burhanuddin (ö. 638/1240), İbn Arabî (ö. 637/1239), Sühreverdî (ö. 639/1241), Seyfuddin el-Âmidî (ö. 631/1234), Cernaluddin el-Hasîrî (ö. 636/1238); İbnü'l-Hâcîb (ö. 646/1249), isnadlı son sahih hadis mecmualarından *el-Ehâdîsu'l-muhtâra* sahibi Ziya el-Makdisî (ö. 643/1245), *Meşârik* musannifi es-Sâgânî (ö. 650/1252); *et-Terğîb ve't-terhîb* musannifi el-Münzirî (ö. 656/1258), İzz b. Abdisselâm (ö. 660/1262), el-Karâfî (ö. 664/1285) İbn Dakîk el-İyd (ö. 701/1302) gibi büyük âlim ve sûfîler bulunmaktadır. Ayrıca asrın şahitleri ünlü muhaddis ve tarihçiler, *el-Kâmil fi't-tarih* müellifi İbnü'l-Esir el-Cezeri (ö. 630/1233) ve *Mir'âtü'l-Şamân* müellifi Sibt İbnü'l-Cevzî (ö. 654/1256) bu dönemde yaşamışlardır. Hükümdarlar, medreseleri yaygınlaştırarak, sapkın düşüncelere ve bunlara zemin hazırladığını düşündükleri bazı felsefî ilimlere karşı sünnî inancı yerleştirmek sûretiyle bu kültürel krizi aşmayı düşünürlerken, büyük sûfî ve âlimler de Haçlıların ve Moğolların yanı sıra, kifayetsiz hükümdarların yol açtığı tahribatı, halka manevi destek aşılama ile gidermeye çalışmışlardır. Siyasî kriz ise ancak VIII./XIV. asırda Osmanlı'nın Anadolu ve Ön Asya'da siyasi birliği sağlamasıyla aşılabilmektedir.

İbnu's-Salâh'ın hayatını, yaşadığı dönemi ve coğrafyayı, fikirlerini ve eserlerini böyle bir siyasi ve kültürel ortam çerçevesinde değerlendirmek gerekmektedir. Bu bakımdan Zehebî'nin (ö. 748/1347), İbnu's-Salâh'ı "selefi" olarak nitelmesine¹⁸ dayanarak bazı araştırmalarda onun selefi düşünceye sahip olduğunun belirtilmesinin¹⁹ bir yanlış anlamadan kaynaklandığını düşünüyoruz. Bu yanlış anlama ve kanaate İbnu's-Salâh'ın felsefe ve mantık aleyhinde bir fetvası ve bazı ayet ve hadisleri tevîlden kaçınması yol açmış olmalıdır.²⁰ Ancak kanaatimizce İbnu's-Salâh bizim bugün anladığımız manada selefi bir âlim değildir. Onun felsefe ve mantık aleyhindeki tutumu ve tevîlden kaçınması, devrindeki genel yaklaşım ve Fâtûmî ve Bâtınîlerin felsefe ve mantığı Ehl-i Sünnet'e karşı silah olarak kullanmalarından kaynaklanmış

18 Bk. Zehebî, *Tezkire*, IV, 1431; a. mlf., *Siyer*, XXIII, 142.

19 Bk. Kandemir, "İbnu's-Salâh eş-Şehrezûrî", *DİA*, XXI, 199; Hacı Musa Bağcı, "Hadis Çalışmalarının Gerileme Dönemlerinde Hadiste İctihad Kapısının Kapatılması Sorunu", *Sünnetin Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri Kutlu Doğum Sempozyumu 2001*, Ankara 2003, s. 547-549.

20 Bk. Zehebî, *Siyer*, XXIII, 143.

olmalıdır.²¹ Nitekim kendisi de gençliğinde bir müddet mantık okumuştur.²² Ayrıca Zehebî'nin "selefi" nitelenmesini "naslar karşısında tevîle başvurmayan İmam Mâlik (ö. 179/795) vb. selef âlimleri tarzında bir tavra sahip" şeklinde anlamak daha doğru olacaktır.

Diğer taraftan İbnu's-Salâh iyi bir Şâfiî fakihi olup furûda İmam Şâfiî'yi (ö. 204/819) taklid etmektedir. Üstelik hadiste icihad kapısının kapandığı şeklinde yorumlanabilecek görüşlere sahiptir.²³ Bu bakımdan taklidi reddedip naslardan doğrudan hüküm çıkararak icihad etmeyi savunan selefi düşünceye nispeti uygun görünmemektedir. İbnu's-Salâh bir kriz dönemi âlimi olarak medrese sistemi ve geleneği içerisinde sahih hadis kaynaklarını okutmak sûretiyle sünnî düşünceyi yerleştirmeye çalışırken, hadis usûlünde de mevcut literatürü daha derli toplu hale getirmeye ve böylece metodoloji alanındaki belirsizliği gidermeye gayret etmiştir. *Ulümü'l-hadis*'inde savunduğu Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/874) kitaplarındaki hadislerin sıhhatinin kesinliği, onları kabulde ümmetin icmaı bulunduğu, hadiste tashih ve taz'if (önceki kaynaklarda bulunmayıp yeni tespit edilen bir hadisin sıhhatine veya zaafına hükmetme) faaliyetinin artık mümkün olmadığı yönündeki bazı tartışmalı görüşlerini de bu çerçevede değerlendirmek gerekir.²⁴ İbnu's-Salâh bu görüşleriyle İslâm inanç ve pratiğinin hadis kaynaklarının sıhhatini zihinlerde yerleştirmeye ve müslümanları devrinin fikrî ve kültürel kaosundan korumaya çalışmış olmalıdır. Nitekim eserleri arasında ismi geçen *Siyânetü Sahîb-i Müslim* adlı kitabı, Müslim'in kitabına yöneltilen eleştirileri cevaplamak gayesiyle yazılmıştır.²⁵ Yine İbnu's-Salâh'ın dinin temel kaidelerini ihtiva eden "cevâmiu'l-kelim" nitelikli hadislerden seçerek öğrencilerine imlâ ettiği yirmi altı hadisten oluşan eseri daha sonra Nevevî tarafından kırk hadise tamamlanarak asırlar boyu en çok okunan ve üzerine çalışmalar yapılan klasiklerden olmuş, nihayet İbn Receb (ö. 795/1392) bu esere on hadis daha ekleyerek *Câmiu'l-ülüm ve'l-hikem* adıyla şerh etmiştir.²⁶

21 Kandemir, "İbnu's-Salâh eş-Şehrezûrî", *DİA*, XXI, 199.

22 Bk. İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, (muahakkikin girişi), s. 15-16.

23 Bk. İbnu's-Salâh, *Ulümü'l-hadis*, s. 16-17.

24 Bk. İbnu's-Salâh, *Ulümü'l-hadis*, s. 16-17, 28, 102-103.

25 Kandemir, "İbnu's-Salâh eş-Şehrezûrî", *DİA*, XXI, 199.

26 Bk. Ebu'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed İbn Receb el-Hanbelî, *Câmiu'l-ülüm ve'l-hikem*, Kahire 1962, s. 3; Kandemir, "İbnu's-Salâh eş-Şehrezûrî", *DİA*, XXI, 199.

Ulümü'l-hadis'in Literatürdeki Yeri ve Etkileri

İbnu's-Salâh hadis usûlünde dönüm noktasını teşkil eden ünlü eseri *Ulümü'l-hadis*'i de böyle bir ortamda kaleme almıştır. *Ulümü'l-hadis*'i önemli kılan ve üzerinde kendinden sonra asırlarca çalışma yapılmasına sebep olan unsurlar nelerdi? Onu kendinden önceki çalışmalardan ayıran hangi özellikler vardı? Şimdi bu sorulara cevap bulmaya çalışalım.

Öncelikle hicri V./XI. asırdan itibaren İslâm dünyasında İslâmî ilimleri, düzenli eğitimin verildiği medrese geleneğinin temsil ettiği söylenebilir. Yukarıda da işaret edildiği üzere İbnu's-Salâh bu eserini ilk dâru'l-hadislerden olan Darü'l-hadis el-Eşrefiyye'nin ilk hadis şeyhi ve müdürü iken yaklaşık dört yıllık süre içinde öğrencilerine imlâ etmiştir. Eser bir bakıma medresedeki ders notlarının kitaplaşmış halidir. Bu bakımdan onu hadis usûlüne dair hazırlanmış bir ders kitabı olarak değerlendirmek yanlış olmasa gerektir. Bu sebeple İbnu's-Salâh, bu kitabında kendinden önceki eserlerde yer alan bilgileri daha sistematik bir hale getirmiş, senedli bilgi verme yöntemini bırakmış, görüşler arasında tercihte bulunmuş, istilâhların tariflerini netleştirmeye çalışmıştır. Nitekim kendisi de kitabının bu özelliklerine işaret etmiştir.²⁷ Bu durum, düzenli ve sistematik bir eğitim veren medrese eğitiminin yani örgün eğitimin de bir gereği idi.

İbnu's-Salâh kitabındaki başlıkları neviler halinde kaleme almış, her bir nev'i hadis ilminin bir alt branşı olarak değerlendirmiş ve böylece *Ulümü'l-hadis* ismine uygun 65 nevi tespit etmiştir. Bu "nevi" sistemini muhtemelen el-Hâkim'in (ö. 405/1014) *Marifetü ulümi'l-hadis*'inden almıştır. *Marife*'de hadis ilimleri 52 nev'e ayrılmıştır. İbnu's-Salâh kitabının önsözünde bu "nevi" sistemine işaretle kendi kitabından "*Kitabu ma'rifeti envâi ilmi hadis*" şeklinde bahsetmektedir.²⁸ Ancak eseri halk ve ulema nezdinde daha çok *Ulümü'l-hadis* veya *Mukaddime fi ulümi'l-hadis* şeklinde şöhret bulmuştur. *Mukaddime* ismini alması da muhtemelen medrese talebesi ve diğer ilim talipleri için hadis ilimlerine bir giriş kitabı mahiyetinde olmasından kaynaklanmaktadır. Bu isimlendirme de kitabın yazılış gayesi ve hedef kitlesini anlamamıza yardımcı olacak mahiyettedir. Nitekim kendisi de 28. nevinin sonunda kitabının bir giriş (medhal) mahiyeti taşıdığını belirtmektedir.²⁹

27 Bk. *Ulümü'l-hadis*, s. 255.

28 Bk. *Ulümü'l-hadis*, s. 6.

29 Bk. *Ulümü'l-hadis*, s. 255.

İbnu's-Salâh'ın eserini tasnif ederken yararlandığı kaynakların başında Hatîb'in eserleri gelmektedir. Ancak Hatîb'in eserleri isnadlı bilgilerden oluşan ihtisas kitapları mahiyetindedir. İbnu's-Salâh bu malzemeyi değerlendirerek talebenin anlayabileceği bir şekil ve üsluba sokmuştur. İbnu's-Salâh'ın diğer kaynakları arasında, Hâkim'in *Marifetü'ül-ilmü'l-hadis'i*, Rânehürmüzî'nin (ö. 360/970) *el-Muhaddisu'l-fâsıl* gibi hadis usûlü literatürünün ilk eserleri gelmektedir. Bu eserlerden Rânehürmüzî'ninki usûle tahsis edilmiş ilk eser sayılması hasebiyle bütün konuları ihtiva etmemesi ve bilgileri dağınık şekilde vermesi sebebiyle tenkid edilmiştir. Hâkim'in kitabı daha düzenli olmakla birlikte iyi bir sistematige sahip olmamakla eleştirilmiştir.³⁰ Bu eserler de konuları mütekaddimûn dönemi eserlerinin ortak özelliği olan senedli bilgilerle işlemektedir. İbnu's-Salâh konuları senedli bilgilerle işleme yöntemini terk etmekle önceki müelliflerden ayrılmaktadır.

Hadis usûlünde mütekaddimûn döneminin genelde, Hatîb el-Bağdâdî ile sona erdiği kabul edilmektedir. Ancak müteahhirûn döneminin başında zikredilen Kadî İyaz'da da (ö. 544/1149) senedli bilgi nakletme geleneğinin sürdürüldüğü görülmektedir. Bu bakımdan onun kitabı *el-İlmâ*, bir bakıma geçiş dönemi eseri kabul edilebilir. Ayrıca *el-İlmâ*, bütün usûl konularını ele almayıp, ağırlıklı olarak hadis alma (*tahammülü'l-ilm*) yollarını işlemektedir. Dolayısıyla İbnu's-Salâh'ın eserini, gerek senedli bilgi nakletme yöntemini terk etmesi, gerek bütün usûl konularını ve istihlakları daha sistematik ve vâzih işlemesi, gerekse sonraki dönemlere etkisi bakımından müteahhirûn döneminin başlatıcısı olarak değerlendirmek daha uygun görünmektedir.³¹ Bütün bunlara rağmen *Ulümü'l-hadis*'in tertibinde de yer yer görülen bazı düzensizlikler onun imlâ ile oluşturulmuş bir kitap olmasına bağlanmaktadır.³² Hatta bir yaklaşıma göre İbnu's-Salâh, eserinin nüshaları arasında farklılık olmasın diye yapılabilecek bazı düzeltmeleri de yapmamıştır.³³

30 Bk. Şihabüddin Ebu'l-Fadl Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, *Şerhu Nubbeti'l-fiker*, thk. Muhammed İvad-Muhammed Gıyâs es-Sabbâğ, Dimeşk 1976 (?), s. 3.

31 Krş. İsmail L. Çakan, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul 1989, s. 181.

32 İbn Hacer, *Şerhu Nubbeti'l-fiker*, s. 5.

33 Kâtib Çelebi Mustafa b. Abdullah el-Kustantînî, *Kesfü'z-çünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, nşr. Kilisli Rifat Bilge-M. Şerefeddin Yaltkaya, İstanbul 1941, II, 1162.

Bütün bunların ötesinde diğer İslâmî ilimlerde olduğu gibi hadis usûlü literatürünün de belli bir tekâmül süreci yaşadığını kabul etmek gerekir.³⁴ Ayrıca İslâm dünyasında ilim geleneğini medreselerin temsil ettiği yeni bir dönem başlamıştır. İbnu's-Salâh da bu yeni dönemin hadis usûlünde en önemli temsilcisi olmuş, onun çalışmalarıyla hadis usulündeki kavram ve istihlâhlar yerli yerine oturmuştur. Bu sebeple daha sonra gelen âlimlerin usûle dair çalışmaları onun *Ulûmü'l-hadis*'i üzerinde yoğunlaşmıştır. Eser üzerinde ihtisâr, şerh, hâşiye, ta'lik, nüket, elfiye (şürleştirme) kabilinden birçok çalışma yapılmıştır. Sonraki usûl eserlerinin *Ulûmü'l-hadis* üzerinde yoğunlaşmasında ilimde yaşanan tekâmül süreci ve kitabın özellikleri yanında medresede okutulan bir ders kitabı olmasının da rolü bulunduğunu düşünürüz. Kitap üzerinde ihtisâr, şerh, hâşiye türünden çalışmalar yapmanın, metni ezberlemek ve daha kolay anlaşılır kılmak gibi pratik gayelerle bağlantılı olduğu kanaatindeyiz. Nitekim İbnu's-Salâh'ın *Ulûmü'l-hadis*'i üzerine bilebildiğimiz ilk çalışma Nevevî tarafından yapılmıştır. 676/1277'de 45 yaşında vefat eden Nevevî de İbnu's-Salâh'ın öğrencilerinden ders almış, Harestanî (ö. 662/1263) ve Ebû Şâme el-Makdisî'den sonra İbnu's-Salâh'ın ders yaptığı Darü'l-hadis'te hadis şeyhliğini yürütmüş meşhur bir Şafîî fakihidir.³⁵ Nevevî muhtemelen ders kitabı olarak okutulan *Ulûmü'l-hadis*'i öğrencilere daha faydalı kılmak için *İrşâdu tullâbi'l-hakâik* adıyla özetlemiş, bunu daha sonra *et-Takrîb ve't-teysîr* adıyla yeniden ihtisar etmiştir. Bu ihtisârlarda öğrenciye metni ezberletme gayesi güdüldüğü de düşünülebilir. Nitekim Nevevî *İrşâd*'ının önsözünde bu ihtisârının *Ulûmü'l-hadis*'in daha faydalı hale gelmesine ve ezberlenmesine vesile olma ümidi taşıdığını belirtmektedir.³⁶ Daha sonra gelen velûd âlimlerden Celâlüddîn es-Suyûtî (ö. 911/1505), en-Nevevî'nin *et-Takrîb*'ini iki cilt halinde şerh ederek adını *Tedribu'r-râvî* koymuştur. Dimeşkli diğer bir âlim olan İbn Kesîr'in de (ö. 774/1372) *İhtisâru Ulûmi'l-hadis* adlı bir muhtasarı bulunmaktadır.

Diğer taraftan İbnu's-Salâh'ın eserini şürleştirme çalışmaları da çok erken bir dönemde başlamıştır. İbnu's-Salâh'ın öğrencilerinden Azerbaycan asıllı Ebu'l-Abbas Ahmed b. Halil el-Huveyyî (ö. 693/1294) *Ulûmü'l-hadis*'i

34 Hadis usûlünün geçirdiği aşamalar için bk. Nureddin Itr, *Menhecü'n-naked fi ulûmi'l-hadis*, Dimeşk 1992, s. 61-72; Abdullah Aydınlı, *Hadis Istihlâhları Sözlüğü*, İstanbul 1987, s. 20-28.

35 Atan, *Daru'l-Hadis Müessesesinin Ortaya Çıkışı ve İlk Dönem Dimeşk Daru'l-Hadisleri*, s. 167-168, 172.

36 Bk. *İrşâdu tullâbi'l-hakâik*, thk. Nureddin Itr, bsk. y. yok, 1988, s. 55.

hocasına okuduktan sonra *Aksa'l-emel ve's-sül fî ulûmi ebâdîsi'r-Rasûl* adıyla bin altı yüz beyitte manzum hale getirmiştir. Zeynüddîn el-İrâkî de (ö. 806/1403), İbnü's-Salâh'ın eserini önce *Elfıye* adıyla bin beyitte şiir metni haline getirmiş, sonra bunu *Fethu'l-muğîs* adıyla şerh etmiştir. Onun bu *Elfıye*'sini yine *Fethu'l-muğîs* adıyla şerh eden Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî (ö. 902/1496) ise hadis usûlü alanındaki en geniş ve zengin ürünlerden birini vermiştir. Ayrıca Şeyhü'l-İslâm Zekerıyya el-Ensârî'nin (ö. 926/1520) *Fethu'l-bâkî bi şerhi Elfıyeti'l-İrâkî* adlı şerhi ile Hanefî alim Burhanüddin el-Halebî'nin de (ö. 956/1549) *Elfıye* üzerine bir şerhi bulunmaktadır. *Ulûmü'l-hadis*'i ayrıca Suyûtî de *Elfıye* adıyla bin beyitlik bir manzumeye çevirmiştir. *Ulûmü'l-hadis* bunlar dışında ihtisâr, şerh, hâşiye, ta'lik vb. türünden daha birçok çalışmaya konu olmuştur.³⁷

Ulûmü'l-hadis'i bin beyitte şürleştiren İrakî ve Suyûtî gibi âlimler bunu hadis usûlünü ezberletmenin başka bir yolu olarak düşünmüş olmalıdırlar. Eser üzerine yapılan şerh ve hâşiye çalışmaları da metin okunurken yapılan açıklamalar ile ortaya çıkmış, metni anlamaya ve o metin çevresinde yapılan usûl tartışmalarına hizmet eden çalışmalar olarak değerlendirilebilir.

İslâm dünyasında şerh-hâşiye geleneğinin, büyük ölçüde medrese sistemiyle bağlantılı gelişmiş, pratik gayeleri olan bir gelenek olduğu söylenebilir. *Ulûmü'l-hadis* veya ona dayanan eserler üzerine yapılan çalışmalar da bunun dışında değildir. Ancak bunları *Ulûmü'l-hadis*'i tekrar eden ve hiçbir orijinalitesi olmayan çalışmalar olarak nitelemekte acele etmemek gerekir. Hele hadiste "tashih" kapısının yani icthad kapısının kapandığını söylediği için İbnu's-Salâh'ı İslâm düşüncesini donuklaşmaya ve gerilemeye sevkettiğini söylemek sathi bir yaklaşım olur.³⁸ Bu iddia, fıkhıta Şâfiî'ye, İslâm düşüncesinde Gazzâlî'ye (ö. 505/1111) yapılan ithamın hadis ve hadis usûlünde İbnu's-Salâh'a taşınması anlamına gelmektedir. İbnu's-Salâh'ın eseri üzerinde çalışanlar onun bütün görüşlerini itirazsız kabul etmiş değildir. *Ulûmü'l-hadis*'i

37 *Ulûmü'l-hadis* üzerine yapılan ya da ona dayanan eserlerin bir listesi için bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, II, 1161-1163, 1936-1937; Talat Koçyiğit, *Hadis İstıblahları*, Ankara 1985, s. 329-331; İbnü'l-Hanbelî, *Kafıu'l-eser*, s. 18-29 (neşredenin girişi); İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, (muhakkinin girişi) s. 52-62; Aydınlı, *Hadis İstıblahları Sözlüğü*, s. 24-26.

38 Bu iddia için bk. M. Hayri Kırbaoğlu, "İmam Şâfiî'nin *Risâle*'sinin Hadis İlmindeki Etkileri", *İslâmî Araştırmalar*, c. X, sy. 2, Ankara 1997, s. 96; Bağcı, "Hadis Çalışmalarının Gerileme Dönemlerinde Hadiste İctihad Kapısının Kapatılması Sorunu", *Sünnetin Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri Kutlu Doğum Sempozyumu 2001*, s. 568 vd.

ihtisâr ya da şerh etmek onu aynen taklid anlamına gelmemektedir. *Ulûmü'l-hadis* üzerinde çalışma yapanlar bütün bilgi ve birikimlerini bu çalışmalarda ortaya koymuşlar, katılmadıkları noktalarda eleştirilerini kaydetmişlerdir. Ayrıca eksik gördükleri noktaları diğer kaynaklardan ikmal ederek metni zenginleştirmişlerdir. Dolayısıyla aslında yapılan şerh ve hâşiyeler, ilmî münakaşaların gerçekleştirildiği somut birer literatür haline dönüşmüştür. *Ulûmü'l-hadis* üzerine yapılan “nüket” türü çalışmalar ise doğrudan eseri ve sahibini hedef alan eleştirileri ihtiva etmektedir. İlk itirazlar, kitap üzerinde ilk çalışma yapan Nevevî ile başlamaktadır. Nitekim İbnu's-Salâh'ın *Sahîbhayn*'daki hadislerin kat'îliği yönündeki görüşüyle hadiste tashih kapısının kapandığı yolundaki kanaatine ilk itiraz, onun eserini iki defa özetleyen ve aynı Daru'l-hadis'te ders veren, aynı fikhî geleneğe mensup Nevevî'den gelmiştir.³⁹ *Ulûmü'l-hadis* ve ona dayalı eserler üzerinde çalışan âlimler genelde Şâfiî olmakla birlikte Alaaddin Türkmânî (ö. 750/1349), Moğoltay b. Kılıç (ö. 762/1360), Kasım b. Kutluboğa (ö. 879/1474) gibi Hanefî âlimlerin de çalışmaları bulunmaktadır. Bunlar da kendi bakış açılarını çalışmalarında yansıtmışlardır.

Bu noktada hadis usûlünde Şâfiî düşüncesinin hakim olduğu yönündeki iddiayı⁴⁰ da bu çerçevede değerlendirmek çok yanlış olmasa gerektir. Bir ihtisas medresesi olan dâru'l-hadiste hadis usûlü okutma geleneğini bir Şâfiî fakihî olan İbnu's-Salâh başlatmış, eserinde dile getirdiği görüşler yanında eserin usûle dair derli toplu olma vasfı etkili olmuş ve onun okuttuğu metin üzerindeki çalışmaların büyük çoğunluğunu da tabîî olarak genelde Şâfiî âlimler yapmıştır. Esasen ilk Nizâmîyye medresesinde hocalık yapan Ebu İshak eş-Şirâzî (ö. 476/1083), İmamı'l-Haremeyn el-Cüveynî (ö. 478/1085) ve Gazzâlî'den itibaren medreselerde genelde Şâfiî geleneğinin mevcudiyete-

39 Bk. *et-Takrîb*, Kahire 1968, s. 6. Hadiste tashih kapısının kapanıp kapanmadığı konusunda Suyûtî'nin küçük bir risalesi bulunmaktadır. Son eseri olduğu kaydedilen bu risalesinde Suyûtî, bir hadisin sahih li-gayrihi olduğuna hükmedilebileceğini, sahih li-zatihî olduğuna hükmetmenin mümkün olmadığını belirtmektedir. Suyûtî, İbnu's-Salâh'ın kasdının bu ikinci kısım olduğunu, tashihi mümkün görenlerin de birinci tür tashihi kast ettiklerini beyan ederek bu iki görüşü telif etmeye çalışmıştır (bk. “et-Tenkîh fî mes'ele'ti't-tashîh”, *el-Va'y*, sy. 1, thk. Bedî es-Seyyid el-Lahham, Karaçi 1990, s. 62-64).

40 Bu iddia için bk. Kırbaşoğlu, “İmam Şâfiî'nin *Risâle*'sinin Hadis İlmindeki Etkileri”, *İslâmî Araştırmalar*, c. X, sy. 2, s. 93 vd.

tinden bahsedilebilir.⁴¹ Selçuklular başta olmak üzere Türk hükümdarları genelde Hanefî olmakla birlikte mevcut siyasî ve kültürel ortam sebebiyle Şâfiî-Eş'arî çizgisindeki âlimler destek görmüştür. Dolayısıyla usûlde görülen bu gelişmeyi basit bir mezhebi tercih ya da taassuptan ziyade yukarıda kısmen işaret olunan siyasî, kültürel ve ictimâî etkenlerle birlikte düşünmek gerekir. Nitekim ilim dünyasında görülen bu genel anlayış, etkisini Osmanlı medreselerinde de devam ettirmiş, Hanefî fıkıhı yanında kelimada Eş'arî eserleri, hadiste *Mesâbih* ve usûlde *Nubbetü'l-fiker* ve şerhi gibi Şâfiî âlimlerinin eserleri de okutulmaya devam etmiştir.⁴² Ancak bu durum hadis usûlü alanında Şâfiî tekeli bulunduğu şeklinde bir genellemeyi mümkün kılmamaktadır. Gerek Şâfiî alimlerin kaleme aldığı hadis usûlü eserleri üzerinde çalışan, gerekse konuya dair müstakil eser tasnif eden başta Hanefî ulema olmak üzere diğer mezheplere mensup birçok alim bulunmakta olup, bunlar da kendi bakış açılarını ve tartışmalarını çalışmalarında yansıtmaktadırlar.

Ulûmü'l-hadis ve Nubbe

İbnu's-Salâh'ın eserinin etkisi büyük Şâfiî âlimi İbn Hacer el-Askalânî'ye (ö. 852/1448) kadar devam eder. İbn Hacer, *Ulûmü'l-hadis* üzerinde bir şerh ya da ihtisâr çalışması yapmak yerine ondaki malzemeyi yeni bir tertibe sokarak ve daha sistematik bir yapıya kavuşturarak yeni bir eser meydana getirmiştir. *Nubbetü'l-fiker* adını verdiği bu kendi eserini daha sonra *Nüzhetü'n-nazar* adıyla şerh etmiştir. Bundan sonra İbnu's-Salâh'ın *Ulûmü'l-hadis*'i üzerindeki çalışmalar azalmakla birlikte yaklaşık bir asır daha devam ederken, *Nüzhe* üzerinde de şerh, hâşiye, ta'lîk kabilinden yeni bir literatür oluşmuştur. Bunların başında Ali el-Kârî (ö. 1014/1605), Muhammed Ekrem Nasrûrî es-Sindî (XI/XVII. asır), Ebu'l-Hasen es-Sindî es-Sagîr (XII/XVIII. asır) gibi Hanefî mezhebine mensup şahsiyetlerin *Nüzhe* üzerine yaptığı şerhler gelmektedir. *Şerhu'n-Nubbe* Hanefî mezhebine mensup Osmanlı medreseleri yanında yine çoğunluğu Hanefî olan Hint alt kıtasındaki medreseler dahil olmak üzere medreselerdeki hadis usûlü kitabı

41 Nizamiye medreselerindeki hocaların bir listesi için bk. Çelebi, *İslâm'da Eğitim-Öğretim Tarihi*, s. 199-201.

42 Osmanlı medreselerinde okutulan hadis kitapları hakkında bk. Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, İstanbul 1983, s. 92-97, 112-113.

olarak yerini halen korumaktadır.⁴³ Dolayısıyla İbnu's-Salâh'ın *Ulûmü'l-hadis*'inin dolaylı etkisini halen sürdürdüğünü söylemek mümkündür.

Sonuç

Bir kriz dönemi âlimi olarak İbnu's-Salâh fikirleri ve eserleriyle sahîh İslâm inancını muhafaza etmek ve halkın zihinlerine yerleştirmek, insanları devrin Şîr-Bâtınî yaklaşım ve yorumlarından korumak için devrin hükümdarlarıyla aynı çizgide hareket etmiş, bu amaçla hadis fakültesi olarak nitelenebilecek Dâru'l-hadis el-Eşrefiyye başta olmak üzere devrin mühim medreselerinde uzun süre hadis ve ilimlerini tedris etmiştir. Bu bakımdan onun eserlerini sırf akademik gayelerle kaleme alınmış çalışmalar olarak görmemek, devrinin sosyal, siyasî ve kültürel ortamı içinde değerlendirmek gerekir. *Ulûmü'l-hadis*'i de hem kendinden önceki eserlerde görülen dağınıklığı gidermek, hem de medresede okutulacak bir ders kitabı hüviyetiyle usûl konusundaki belirsizlikleri ortadan kaldırmak ve temel kavramları yerleştirmek amacıyla medresedeki dersleri esnasında tasnif etmiş, 634/1236'da tasnifini bitirdikten sonra da okutmaya devam etmiştir. İbnu's-Salâh'ın eseri bundan sonra da uzun süre usûl-i hadiste ders kitabı olarak okutulmaya devam etmiş, bunun sonucu olarak üzerinde ihtisâr, şerh, hâşiye, ta'lik, nüket, şürrleştirme türünden büyük bir külliyat yükselmiştir. *Ulûmü'l-hadis* üzerinde çeşitli açılardan yapılan çalışmalar X/XVI. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiş, sonraki dönemlerde temelde *Ulûmü'l-hadis*'e dayanan *Nuhbe* üzerinde günümüze kadar devam eden ilmî mesailer de ayrı bir külliyat meydana getirmiştir. Neticede İbnu's-Salâh'ın hadis usûlü sahasında etkileri günümüze kadar devam eden *Ulûmü'l-hadis* adlı eseri bir İslâm klasîği olarak İslâm ilimler tarihindeki yerini almıştır.

İslâm kültüründe bir eser üzerinde asırlar boyu yükselen büyük bir külliyatın hayret verici serüvenini görmek için *Ulûmü'l-hadis* üzerine yapılan çalışmaları izlemek yeterlidir. *Ulûmü'l-hadis* üzerinde oluşan, günümüze ulaşan veya ulaşmayan, yazma veya matbu halde bulunan bütün çalışmaların tam bir dökümünü yapmak ayrı bir araştırma konusu olarak karşımızda durmaktadır.

43 Bk. Mehmet Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, İstanbul, 1992, s. 119-120 (yayınlanmamış yüksek lisans tezi MÜSBE).